

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,

Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

DRIE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 8 / AUGUSTUS 1960

EXCURSIE NAAR RIJSENBURG

Op zaterdag 3 september houdt de vereniging Oud-Utrecht een excursie naar Driebergen-Rijsenburg. Vertrek vanaf het Janskerkhof om kwart voor twee 's middags. Bezocht worden:

1. Het voor 150 jaar tot stand gekomen centrum van Rijsenburg, waar de kerk en het kerkplein, ontworpen door de architect A. Tollus, een merkwaardig voorbeeld vormen van vroeg 19de eeuwse architectuur en stedenbouw (zie Jrb. Oud-Utrecht 1952, blz. 117). Op kleine schaal is hier iets tot uitdrukking gekomen van het gevoel voor monumentaliteit en symmetrie, dat uit zovele onuitgevoerde — en dikwijls onuitvoerbare! — ontwerpen van deze tijd spreekt.

2. De tentoonstelling „Honderdvijftig jaar Rijsenburg” in het seminarie, onder leiding van de samensteller, de heer W. Harzing (zie W. Harzing, Hoe Rijsenburg ontstond en groeide, elders in dit nummer besproken).

3. De restauratie van het huis „Sparrendaal” met toelichting van de architect ir. J. B. Baron van Asbeck. Voor enige jaren werd het statige, uit 1754 daterende, huis door de gemeente Driebergen-Rijsenburg aangekocht met het doel het als gemeentehuis in te richten. Een ingrijpende restauratie was echter noodzakelijk; deze is nog niet voltooid, o.m. zijn de fraaie wandbespanningen in het interieur nog niet weer aangebracht. Het is echter juist nu goed mogelijk, zich een indruk van de omvang van het werk te vormen. Te zijner tijd hopen wij het huis in voltooide toestand nogmaals in een excursie op te nemen.

Kosten, inclusief rondleiding tentoonstelling f 2,50. Wie op eigen gelegenheid reist, betaalt f 1,—.

Kaarten verkrijgbaar bij de Ned. Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Wie schriftelijk kaarten bestellen wil, kan dat doen

door storting van het bedrag op gironummer 575520 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter.

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, secretaris.

EEN „KLEYN STEEDGE” EN EEN „DEFTIG DORP” IN 1672–1673

Denkend aan het rampjaar 1672, flitsen allerlei gebeurtenissen als een film aan onze verbeelding voorbij, waarbij het ene beeld verdwijnt terwijl het andere verschijnt en de flash-backs elkaar opvolgen: de komst der Fransen en hun tocht over de Rijn, het verraad van de Lobitse boer en van de bevelhebber Mont-Bas, het vuurgevecht tussen de hertog De Longueville c.s. en de Friezen, de verwonding van Condé, de tocht door de Betuwe onder Turenne, de mislukking van diens strategisch plan doordat Willem III het leger de IJselstellingen wist te doen verlaten „also men den vijand op den rugge en van voren heeft”. Via Arnhem, Wageningen, Rhenen, Amerongen en Wijk bij Duurstede ontsnapte Willems leger naar de stad Utrecht, dat de troepen weigerde binnen te laten, en naar Holland: 4000 infanteristen en 5000 ruiters ¹⁾.

Rhenen kwam tweemaal in het nauw. Veel heeft het te lijden gehad, eerst van de stadhouderlijke troepen, die direct aan het muiten sloegen. „Die van Utrecht zeiden, dat het platte Land van hun Provintie, door eige Troepe alom was gepilleert en nae de Franse de steden verlieten heb ik van verscheide gehoord, dat zij meer overlast hadden gehad van ons krijgsvolk, als van de Franse, zelfs te Rotterdam zag men de onordentelijkheid van de doortrekkende Ruyters, dat zij den luyden de hoed van 't hoofd naemen, en bij de Bakkers en Appelstallen enz. haer degens in 't goed staken en het nae zig haelden” als wij de partijdige schrijver mogen geloven ²⁾.

Een troep spaanse soldaten, ook behorend tot het stadhouderlijke leger, molesteerde de rhenense bevolking zodanig, dat zij het stadje ontvluchtte en het aan hun verniel- en roofzucht overlieten. De

¹⁾ I. L. Uyterschout, Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden (1935), Kampen 1935, blz. 96.

²⁾ H. J. Z. Coornhout, Nasporing van Hollands heil en rampen, Rotterdam 1745, blz. 312. Ook de schrijver van de Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, twaalfde deel, 1772, vermeldt de overlast van eigen troepen: „De Stad (Rhenen) werdt kort daarna, van het Staatsch Krijgsvolk geplunderd, en van de meeste ingezetenen verlaaten.” blz. 67.

spotzieke, humorrijke geest der Rhenenaren las sindsdien de letters S(enatus) P(opulus) Q(ue) R(henensis) als Spaanse Pokken Quellen Rhenen!

Eerst de komst der Fransen deed de rovers aftrekken, zodat de inwoners durfden terugkeren en de gruwel der verwoesting zagen. De voorraad voedsel was toen zó gering, dat... de Fransen hun legerbrood met de Rhenenaren deelden, in tegenspraak met het kinderliedje waarin de Fransen zo rijk zijn als ik. Uiteraard bracht hun komst veranderingen te weeg in de kerkelijke toestand: Luxembourg bestemde de Cunerakerk weer voor de katholieke eredienst. De heilige mis werd voor 't eerst sinds ± 1586 weer opgedragen. De hervormden moesten zich, al waren ze veel talrijker dan de katholieken, behelpen met de kapel in de Gasthuisstraat, waar later het bestedelingenhuis gevestigd werd. Na het vertrek der Fransen in november 1673 namen de hervormden de Cunerakerk terug, wier kansel door de Fransen was verbrand.

Uit een oud handschrift

Ter Koninklijke Bibliotheek in Den Haag berust een zelden geraadpleegd handschrift uit het einde van de 17de eeuw, waarin Andries Schoemaker³⁾ kort de lotgevallen van Rhenen en andere plaatsen in het Sticht tijdens de rampjaren beschrijft, waarbij hij alleraardigste met de hand gekleurde impressionistische tekeningen maakte. Hij begint zijn relaas over Rhenen als volgt: „Reenen, een kleyn steedge gelegen aan den Rijn: en van achteren tegens het Reens gebergte. Dat steedge wierd van de Francen ingenomen den 15 juny des jaars 1672, door de Francen die reeds sauvegarden daarin hadde geleght.

De Francen hadden de stad Utrecht reeds verlaten en na boven gememoreert dewijle het Frans folk overal versprijt lag, soo deden se bij den andere trekken. Bij die gelegthijt soo moesten se ook uyt Reenen, dat sij dan mede verlieten.

Men kreeg te Utrecht kennis, dat 18 à 20 Francen uyt Arnhem waren getroecken. Dese maakten het ontrent Wijk en Reenen vrij slecht (d. i. bont) en de weegen seer onvrije.

Soo commandeerde den baron von Isenburg, commandant tot Wijk, 20 man uyt, die met klijne vaartuygen geheel tot Arnhem opvoeren en sig daar aan land begaven. En onderschepte aldus de voorschreve partij Francen, alsoo sij wederom na Arnhem keerden, met dewelke sij in actie quamen, dat se na eenige tijt vechtens 16 daarvan gevangē namen en de rest terneder schoten. Daar neffens bequamen sij noch eenige brandewijn, twelk sij alle met hun vaartuygen tot Wijk te Duurstede bragten”⁴⁾.

³⁾ Gegevens over hem in mijn opstel „Een vergeten kroniekschrijver”, Maandblad Oud-Utrecht, maart 1960.

⁴⁾ Andries Schoemaker, Beschrijving van Utrecht, z.j. (eind 17e eeuw) fo.29.

Een „deftig dorp”

Na Rhenen volgde Amerongen, het gebied van de slotheer Godard Adriaan, baron van Reede. In 1671 hadden de staten-generaal hem als gedeputeerde naar de bisschop van Munster en als commissaris naar Keulen gezonden. Daarna was hij afgevaardigd naar de keurvorst van Brandenburg, „de grote keurvorst” Frederik Willem, en naar andere duitse vorsten, om onder andere hulp te verkrijgen voor onze republiek.

In de spannende zorgvolle dagen van 1672 was de Vrouwe van Amerongen, Margaretha Turnor, zodoende alleen. Zij stond in dubio: blijven óf vertrekken naar Den Haag of het veiliger Amsterdam „daer ons in deese aenstaende soomer sulcke swaere oorloch te verwachten staet.” De nacht van 9 op 10 juni was een bange: door het deftige dorp trokken toen 800 spaanse voetknechten en een regiment van 1600 man uit Zeeland. Margaretha had bevolen de bruggen op te halen, want zij vreesde „swaericheijt”. Amerongen raakte verlaten: vele mannen waren in het leger, andere inwoners gevlucht. Ds. Keppel preekte 2 juni 't laatst vóór de komst der Fransen „waerna wij en de gantsche Gemeijnte des Dingsdaeghs 's morgens als een koppel schapen den 9 Juni uyt onse plaets, met een packjen onder den arm, en sommige de kinderen aan de handt hebben moeten wechvluchten, kort op de hacken gevolght wordende van de Franschen, sulx sommige vluchteden na de steden in dese provincie, en sommige na Hollandt; en hebbe ick mij eenigen tijdt met mijn huysgesin opgehouden binnen Utrecht, welcke stadt met de geheele provincie terstont wierde ingenomen, sulx dat geen classis tot Rhenen is gehouden, alwaer oock noch Borgemeesters noch Magistraat, noch predicanten waren gebleven” 5).

Op 12 juni zijn de beloofde troepen uit Brandenburg nóg niet gekomen en Margaretha verzucht: „so die beloofde troepees niet in korte koome, so weet ick mij nergens te berge, waer sal ick blijfve en om de waerheyt te segge, se sulle koome, vrees ick, alst te laet sal sijn.”

In de nacht van 12 op 13 juni vlucht zij, gewaarschuwd door de neef van haar man Willem Godard van Tuyll van Serooskerken, heer van Wellant, naar Amsterdam, waar zij een huis aan de Nieuwe Heerengracht bij de Blauwe Brug gehuurd heeft. De drost Jan Quint gaat nu op het huis wonen. Op 25 juni is de gehele provincie Utrecht in Franse handen.

Lodewijk XIV beval 28 juni via de staten van Utrecht de vrouwe van Amerongen onverwijld terug te keren. In naam des konings eist Luxembourg enige weken later hetzelfde van allen, die in het Sticht belangrijke bezittingen hadden. Ook heer Godard ontving op 5 augustus een dergelijk schrijven: terugkeren en zich onder de bevelen

5) Register van Resolutiën van Kerkelijke zaken, ontleend met andere gegevens over Amerongen aan A. W. J. Mulder, Het Kasteel Amerongen en zijn bewoners, Maastricht 1949, hoofdst. III en IV.

van Lodewijk stellen. Godard was echter diplomaat in dienst van hare hoogmogendheden en weigerde. Binnen acht dagen eiste Luxemburg op 10 september 3000 gulden, 300 karren stro en 300 molder haver, met het dreigement van plundering en brandschatting bij in gebreke blijven.

Waar blijven dan toch de brandenburgse troepen? De spraakmakende gemeente lastert, dat Godard de gelden voor de betaling in eigen zak heeft gestoken ⁶⁾.

Amerongen verkreeg sauvegarde, maar het kasteel werd uitgezonderd. Luxembourg zelf kwam op het huis vertoeven, en evenals gezonderd. Luxembourg zelf kwam op het huis vertoeven, en evenals Lodewijk XIV en diens broer, de hertog van Orléans. Op 't kasteel wordt nóg het bed, waarin de koning geslapen zou hebben, bewaard.

In januari 1673 wilden de Fransen het huis doen springen, als niet onmiddellijk f 3000 betaald werd. Margaretha wilde f 2000 geven en verlangde veertien dagen uitstel. Het huis ontving inmiddels een bezetting. Alle goederen werden geconfisqueerd. De weinige achtergebleven burgers moesten de soldaten van voedsel voorzien, maar toen er gebrek ontstond, trok de bezetting af. Men herademde, maar in februari verscheen de officier La Fosse met twaalf ruiters op het slot. Zij lieten het ontruimen, vulden alle vertrekken, gangen en torens met bossen hout en stro en staken het in brand. Het gebouw brandde uit, behalve één toren. Ook de stallen en andere gebouwen op de voorburg werden vernietigd. Zelfs grote stukken boomgaard en de bossen werden gekapt en in de kasteelweilanden liet de vijand zijn vee weiden. Amerongen werd geheel van zijn luister beroofd, maar de kerk gespaard. In november is het haar beurt: de kerk werd geplunderd „alles wat daer in was tot het predickhuysje en predickstoel incluis is verbrant” schrijft ds. Keppel. Op 19 december noteert hij: „Nadat de laetste Fransen die op den 13 November uyt Utrecht en zoo vervolgens uyt Amersfoort, Wijck en d'andere benedenste plaetsen vertrocken waren, eindelijk van Amerongen en Rhenen gescheyden waren, op den 19 Dec. 1673 wederom in de kercke gepredikt, sittende op een stoel en staende voor een tafeltje op het choor.” Het gebouw zelf blijkt dus niet verwoest te zijn.

Schoemaker ⁷⁾ vat de gebeurtenissen te Amerongen als volgt samen: „Amerongen een deftig dorp in 't Sticht van Utrecht gelegen, dat seer vermakelijk is: Hier staat het heerenhuys van den Heere van Amerongen. In den jaare 1672 waren de Franse hier ook meester: en den koning self is in dat dorp geweest.

Dat fraye dorp en 't huys Ameronge behorende aan den Heer van Amerongen wierd niet verschoont, maar moest de tirannige Francen niet alleen gehoorsamen uyt geplondert en dit heerlijk landhuys in de asse geleght.” Maar als een phoenix herrees het kasteel tussen 1674 en 1680 uit zijn as!

D. PHILIPS.

⁶⁾ P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* II ², Amsterdam—Antwerpen, 1949, blz. 86.

⁷⁾ A.w. fo. 26.

Het pandhof van de St. Janskerk. (afb. 1)

Zoals reeds terloops werd vermeld ¹⁾, kon in het afgelopen voorjaar een onderzoek worden ingesteld naar de restanten van de rond het sinds lang verdwenen pandhof van de St. Janskerk gelegen bebouwing. Dit onderzoek leverde een welkome aanvulling op de interessante vondsten betreffende de vroegere westpartij, welke in het najaar van 1958 aan het licht kwamen ²⁾.

Het is gebleken, dat de kloostergang — waarvan dank zij oude stadsplattegronden bekend was, dat deze ten noorden van de kerk lag ³⁾ — een bijna, doch niet zuiver, vierkante plattegrond bezat (inwendige maten 24,2 x 23 m). De westelijke arm sloot bij de kerk aan in de ruimte tussen de voormalige noordwestelijke toren en de huidige westgevel ⁴⁾. De oostelijke arm sloot aan op de westelijke helft van de noordelijke transeptgevel, zoals op grond van enige onregelmatigheden in het muurwerk aldaar al wel vermoed kon worden.

De tegen de kloostergang aangebouwde ruimten ten behoeve van het kapittel lagen niet langs de westgevel, zoals door G. G. Calkoen werd verondersteld ⁵⁾, doch langs de noordelijke. In later tijd is ook tegen de oostvleugel enige bebouwing opgetrokken.

Voor zover het muurwerk uit tufsteen heeft bestaan (hetgeen het geval was met de binnen- en de buitenmuur van de kloostergang en met de ommuring van de bebouwing langs de noordvleugel ⁶⁾), was

¹⁾ Maandblad Oud-Utrecht, mei 1960, blz. 54.

²⁾ Maandblad Oud-Utrecht, nov. 1958, blz. 115; dec. 1958, blz. 121; febr. 1959, blz. 19. Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, 1959, kol. 35.

³⁾ O.m. op die van Braun en Hogenberg (ca. 1570) en die van Blaeu (1649). Gebruikelijk is het geweest, een kloostergang ten zuiden van de kerk te situeren, zoals het geval is of was bij de Dom, de Maria-, de Pieters- en de Pauluskerk en ook bij de jongere Catharijnekerk. Een situering ten noorden — deze werd ook aangetroffen bij het klooster Mariëndaal te Zuilen (Jrb. Oud-Utrecht 1958, blz. 61) — duidt doorgaans op plaatsgebrek aan de zuidzijde. Bij de St. Janskerk is dat vermoedelijk het gevolg geweest van een toenmalige waterloop (Kromme Nieuwe Gracht - Hoogt - Kintgenshaven?).

⁴⁾ Vgl. Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond, 1959, kol. 39.

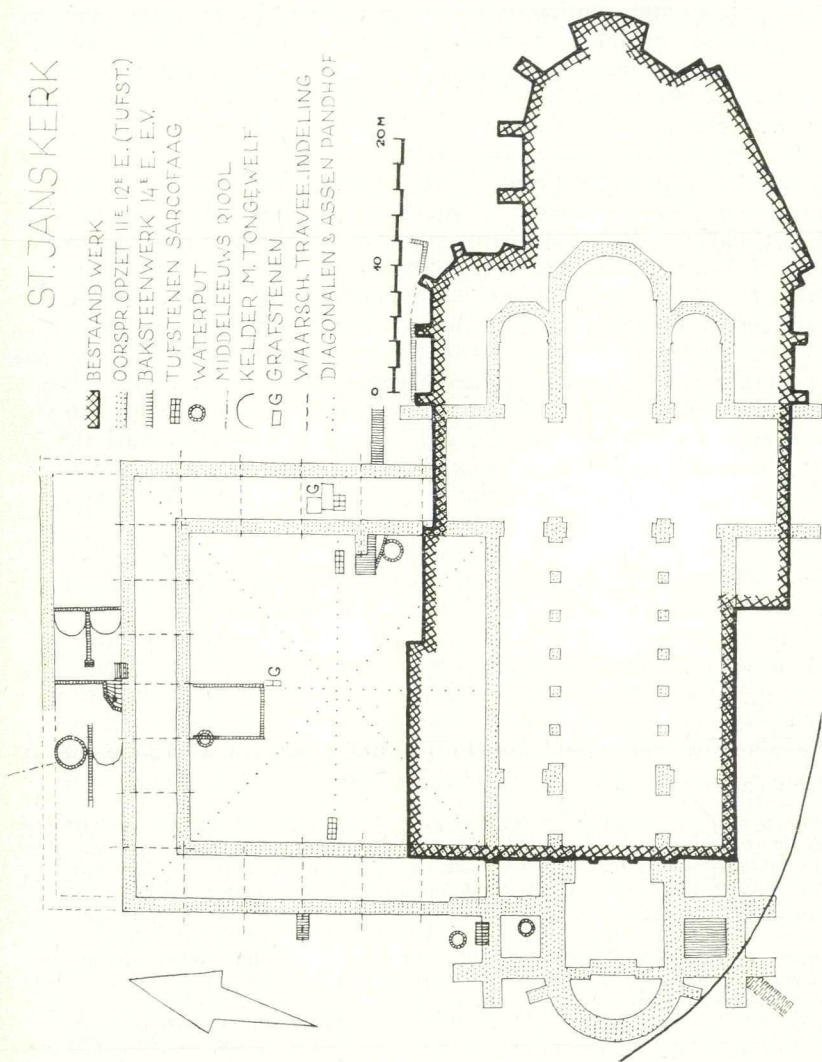
De breedte van de gang is zodanig, dat de halve diagonaal van het uitwendige even groot is als de inwendige maat (gemeten langs de noordvleugel). Beide maten zijn 24,2 m (ofwel: inwendige diagonaal = buitenzijde).

Deze verhouding wordt in het 13de eeuwse handschrift van de franse architect Villard de Honnecourt aangegeven als uitgangspunt voor het bepalen van de plattegrond van een kloostergang, het oppervlak van de hof is dan nl. even groot als die van de gang. Zie: H. R. Hahnloser, Villard de Honnecourt, Wenen 1935, blz. 107; taf. 39 k. Het betreft hier een door een iets latere meester toegevoegde tekening.

⁵⁾ Hs. G. G. Calkoen, Het Sint Janskerkhof en de St. Janskerk (1902), Gem. archief Utrecht; de daarin gegeven reconstructie van de oorspronkelijke plattegrond is gereproduceerd bij E. J. Haslinghuis, de Kaats naast de St. Janskerk, Jrb. Oud Utrecht 1954, blz. 48.

⁶⁾ Van deze bouwdelen kan men dus wel stellen, dat ze tot de oorspronkelijke

ST. JANSKERK

Afb. 1. Plattegrond van de St. Janskerk en de pandhof in hun oorspronkelijke gedaante volgens gegevens, afkomstig van onderzoeken door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Dienst van Openbare Werken te Utrecht.

het practisch geheel weggesloopt ⁷⁾). Slechts op enkele plaatsen heeft men bij de algehele sloop van het complex in 1681-83, wanneer daartoe aanleiding bestond, gedeelten van de funderingen intact gelaten. Het overgrote deel tekende zich slechts als puinsleuf af. Toch konden de profielen — ook waar het oorspronkelijk werk gesloopt was — op vele punten nauwkeurig worden vastgesteld. De bakstenen funderingen van de latere aanbouwen heeft men nl. laten zitten, zodat deze als het ware de contramal van de oorspronkelijke tuf- en keifunderingen vormden, waarin de versnijdingen nog afgelezen konden worden.

Uit de plaatsing van deze bakstenen aanbouwen, waaronder steunberen, kan met een vrij grote mate van zekerheid de traveemaat van de kloostergang worden afgeleid. Men kan immers wel aannemen, dat bij het maken van de toevoegingen met de indeling van het reeds aanwezige rekening gehouden moest worden. In de oostelijke vleugel is dit nog te zien, waar een zware bakstenen steunbeer kennelijk om een reeds eerder aangebrachte tufstenen steunbeer is heengebouwd.

Wanneer bovenbedoelde reconstructie juist is, dan heeft de noordelijke vleugel zes traveeën van 4,25 m gehad, de westelijke vijf van 4,65 en de oostelijke vier van eveneens 4,65 m. Ter vergelijking kan nog vermeld worden, dat in de nog aanwezige vleugels van de romaanse kloostergang van de voormalige Mariakerk traveematen van 4,26 en 4,40 voorkomen en dat de vakken van deze afmetingen door twee deelzuiltjes in drieën zijn verdeeld ⁸⁾).

In de oost-west as van het pandhof werden, ca 1 m onder het maaiveld, twee uit tufsteenblokken opgebouwde sarcofagen van ca 0,6 x 2 m aangetroffen (afb. 2). Een fraai, uit de eerste helft van de 16de eeuw daterend, grafsteentje lag — naast een onversierd exemplaar — in de noord-zuid as. (afb. 3) ⁹⁾).

In die delen van de noordelijke en de oostelijke vleugel, die ontgraven konden worden, waren de vloeren nog vrijwel geheel intact. Ze bestonden uit plavuizen van 15/15 cm en van 18,5/18,5 cm en dateerden waarschijnlijk van de 15de of 16de eeuw ¹⁰⁾). Er werden

opzet behoren. Of alles in de 11de eeuw werd uitgevoerd of dat een gedeelte pas in de 12de eeuw tot stand kwam, kon niet meer worden nagegaan.

⁷⁾ Het afkomend materiaal werd verkocht. Vgl. Haslinghuis in jrb. Oud-Utrecht 1954, blz. 52; Hs Calkoen, p. 131: „356 tonnen duycksteen verkocht”. Kennelijk had de tufsteen zoveel méér waarde dan oude baksteen, dat het de moeite loonde de eerste volledig uit te breken, terwijl men de laatste liet zitten.

⁸⁾ Deze kloostergang heeft overigens géén regelmatig doorgaande travee-indeling. Er zijn vakken met 2, 3 en 4 deelzuiltjes benevens poortjes.

⁹⁾ Het steentje heeft de navolgende tekst:

„Int jaer ons heeren M^{ve}...VIII opten IX dach van augusto op sinte laurentius avont sterf Jan Be(ukz??) chor(aal??) deser kerken ende leit hier begraven bit voer die siel.”

De steen bezat weinig structuur meer, het was niet mogelijk hem in zijn geheel uit de grond te nemen. Ter plaatse is vanwege de dienst O.W. een gipsafgietsel gemaakt, terwijl de restanten zelf in het Centraal Museum zullen worden gedeponeerd.

¹⁰⁾ Datering op grond van vondsten in andere bouwwerken, volledige zekerheid bestaat hieromtrent nog niet.

geen sporen van oudere vloeren onder deze gevonden, zodat die wel ongeveer op hetzelfde niveau gelegen moeten hebben. De oorspronkelijke vloeren zullen — in etappes, gezien de verschillende formaten — in de loop der eeuwen wel eens door nieuwe zijn vervangen. In de vloer van de oostelijke vleugel lagen bovendien verschillende grafstenen (afb. 4) ¹¹⁾.

Zoals reeds werd opgemerkt, heeft vanouds evenwijdig aan de noordvleugel een aantal ruimten gelegen. Deze zijn in later tijd verbouwd en ten dele onderkelderd (15de eeuw of ca 1500? ¹²⁾). Enkele van deze kelders waren nog in vrij gave toestand aanwezig, voorzien van plavuizen vloeren (22/22 cm), gepleisterde wanden en tongewelven. Ook een toegangstrapje kwam nog te voorschijn (afb. 5). Dit was echter weer door een jonger muurtje van de kelders afgesloten (dit muurtje werd gesloopt om de trap volledig in het zicht te krijgen, het komt daardoor op de foto niet meer voor).

Naast deze trap was een doorgang naar de aangrenzende kelder; een duim van een deurgeheng was daarin nog aanwezig. Tegenover deze doorgang lag een — op 't oog — trapachtige constructie (op afb. 5 links nog zichtbaar), welke echter niet als trap bedoeld kan zijn, daar de „treden” ca 8 bij 8 cm maten. Mogelijk was dit alleen de onderzijde van een kelderlicht en misschien werd het geheel pas gemaakt ná de afsluiting van het trapje; het doorsneed een bakstenen grafkeldertje en moet dus uit een vrij late periode dateren. Op de begane grond moet zich, blijkens de slijtage in de vloertegels, pal ten westen ervan een deur bevonden hebben.

Aan de binnenzijde (in het pandhof zelf) lag tegen de noordvleugel nog een eenvoudig rechthoekig gebouwtje, zeer ondiep gefundeerd en voorzien van een plavuizen vloer. Juist tegenover dit gebouwtje was de tufstenen fundering van de binnenmuur van de kloostergang nog compleet aanwezig, zodat men het kennelijk tijdens de algehele sloop in 1681-83 nog heeft laten staan. Het betrekkelijk kleine steenformaat (24/11,5/5,5) wijst er wel op, dat het niet ouder dan 16de eeuws was ¹³⁾.

Tegen de oostvleugel hebben ook bakstenen bouwwerken gestaan, welke echter niet volledig opgespoord konden worden, evenmin als

¹¹⁾ Eén ervan droeg het opschrift „adria peterss (cluen?) koer”, op een andere stond een schuin geplaatst, grotendeels weggehakt wapen.

¹²⁾ Reeds in 1370 is er sprake van een „kerker”, (Hs. Calkoen blz. 63), die ook in 1414 genoemd wordt. Steenformaat (ca. 28/14/6,5 cm), afwerking en plavuizen maken een datering op de 14de eeuw echter onwaarschijnlijk, doorgaans zijn dan de bakstenen nog wat groter en de plavuizen minder kantig en vlak, bovendien ook kleiner. Rond 1500 hebben verbouwingen in dit gedeelte van het complex plaats gevonden (vgl. Haslinghuis in jrb. Oud-Utrecht 1954, blz. 51). Uit een aantekening in het Hs. Calkoen, blz. 63, blijkt de aanwezigheid in 1570 van een kelder „boven” het pand, „noordwaarts van de Archivis” (-waarvoor dus kennelijk een in oorsprong tot de kloostergang behorende ruimte was afgezonderd).

¹³⁾ Baksteen van dit formaat komt in muurwerk van gebouwen te Utrecht in de tweede helft van de 16e en de eerste helft van de 17de eeuw voor. Voordien bestaat het wel, doch treft men het alleen in gewelven aan.

de aanbouwsels welke tegen het noorderzijkoor gestaan moeten hebben ¹⁴⁾.

Verspreid over het terrein werden verschillende waterputten gevonden, voornamelijk uit de 14de en 15de eeuw. Nabij de meest noordelijke — een zeer groot exemplaar — lag ook nog een vanuit het noorden aanlopend bakstenen riooltje van hetzelfde type als in 1957 werd aangetroffen bij de opgraving van het klooster Mariëndael te Zuilen ¹⁵⁾. In de zuidoostelijke, waar nog weer een gemetseld bakstenen boogje overheen liep, werden zeer veel aardewerkscherven uit de 15de—17de eeuw gevonden, benevens de kop en de romp van een zeer fraai 15de eeuws beeldje van een vrouwelijke heilige (afb. 6) ¹⁶⁾. Ook lagen er enige skeletfragmenten in deze put. Losse skeletten werden bovendien aangetroffen in de nabijheid van de westelijke sarcofaag.

Overigens heeft men weinig losse vondsten gedaan, de gebouwen zijn kennelijk wel grondig ontruimd voordat men tot sloop overging, zulks in tegenstelling met Mariëndael, dat nog bewoond in de 16de eeuw verwoest werd en weer juist bijzonder veel losse vondsten aan het licht kwamen ¹⁷⁾. Van enig belang waren nog: een aantal bakstenen (28,5/14/6,5 cm) met gebogen lange kant (afkomstig van een kolom?), een gedeelte van een gotische venstermontant in rode zandsteen ¹⁸⁾ en verschillende haardsteentjes van rond 1600 met Leeuwijtjes in ruiten en ovalen (één gedateerd 1608).

De utrechtse luidklokken. In het julinummer van Oud-Utrecht is op blz. 92 onder „kleine mededelingen” een berichtje opgenomen omtrent het wederom ophangen van verschillende klokken in de torens van de Jacobi-, Buur-, Geerte- en Nicolaaskerk. Omdat daarin enkele onjuistheden voorkomen, geven we hier een volledig overzicht van de verschillende luidklokken, met vermelding van welke toren ze afkomstig zijn en in welke toren ze geplaatst zullen worden:

In de *Jacobitoren* zullen opgehangen worden:

¹⁴⁾ Er is sprake van een „wachthuys dat naast de deur van de kerk of de Kappel van Nieukerke (het noorderzijkoor) plag te wezen met vier à vijf huysen die plegen te staen aan de selve noordzijde met de cappel van St. Anthonie, daer nu de cortegarde gebouwd is” (vgl. Haslinghuis in Jrb. Oud-Utrecht 1954, blz. 60; de „cortegarde” is de nog bestaande hoofdwacht ten noorden van de kerk).

¹⁵⁾ Jrb. Oud-Utrecht 1958, blz. 70; „De Timmerwerf (orgaan dienst O.W.) febr. 1958, blz. 5.

¹⁶⁾ Het beeldje dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15de eeuw en is opgesteld in het Centraal Museum (hist. afd.).

¹⁷⁾ J. G. N. Renaud, Aardewerkvondsten van het klooster Mariëndael in: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 1959, blz. 199.

¹⁸⁾ Breedte 8 cm, diepte 16 cm, met afgeschuinde kanten. Aanwezig bij onderafd. Mon.zorg, dienst O.W., evenals de andere in deze alinea genoemde voorwerpen.

St. Salvator,
S. Butendiic 1479, Ø 182 cm, 4000 kg, A , afk. v. J. 19)

Maria,
J. Tolhuus 1534, Ø 150 „ , 2100 „ , des „ „ B.

Maria,
A. de Borch 1559, Ø 127 „ , 1270 „ , es „ „ N.

St. Andreas,
J. Tolhuus 1556, Ø 120 „ , 1153 „ , f „ „ J.

In de *Buurtoren* wordt opgehangen:

Banklok,
S. Butendiic 1471, Ø 166 cm, 2600 kg, Bes, afk. v. B.

In de *Geertetoren* waren en blijven:

St. Gertrudis,
S. Butendiic 1477, Ø 124 cm, 1175 kg, e.

Jezus Maria Johannes,
Gerard v. Wou 1506, Ø 99 „ , 646 „ , gis.

In de *Nicolaastorens* bevindt zich en komt:

St. Martinus,
W. Wegwart 1573, Ø 122 cm, 1100 kg, f.

St. Salvator,
J. Tolhuus 1541, Ø 90 „ , 439 „ , a , afk. v. B.

In de *Pieterskerk* bevindt zich:

Soli deo gloria,
W. Butendiic 1435, Ø 60 cm, 150 kg, f.

Volledigheidshalve vermelden we ook nog de luidklokken van de *Domtoren*, hoewel in deze toren geen enkele wijziging zal worden aangebracht:

St. Salvator,
Gerard v. Wou 1505, Ø 227 cm, 8250 kg, Fis.

Maria,
„ 1505, Ø 203 „ , 5915 „ , Gis.

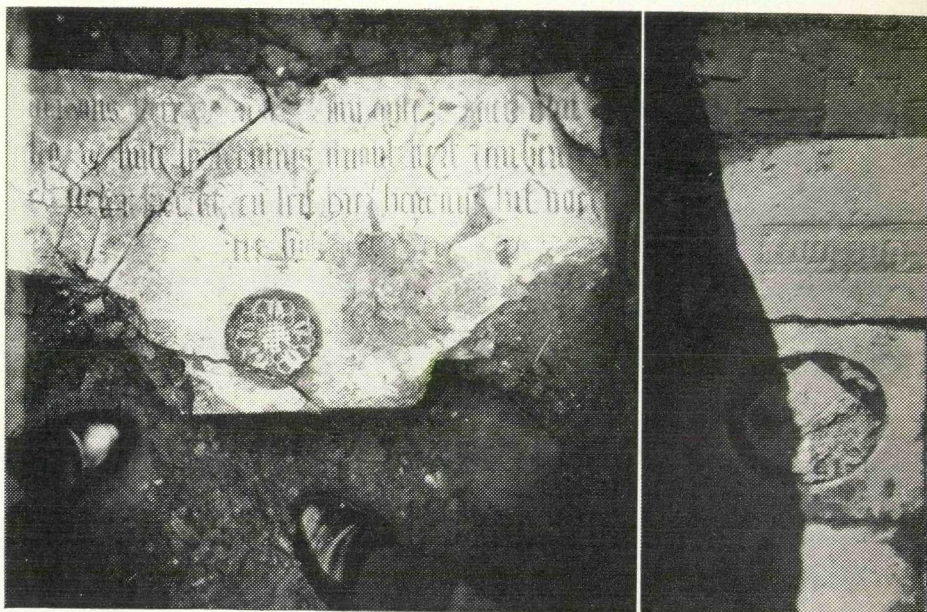
St. Martinus,
„ 1505, Ø 183 „ , 4273 „ , Ais.

St. Michael,
„ 1505, Ø 173 „ , 3343 „ , B.

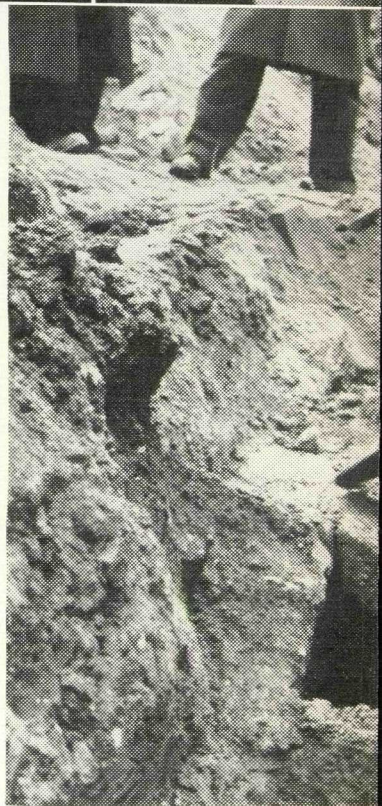
Johannes Baptist,
„ 1505, Ø 153 „ , 2397 „ , cis.

Maria Magdalena,
„ 1505, Ø 136 „ , 1654 „ , dis.

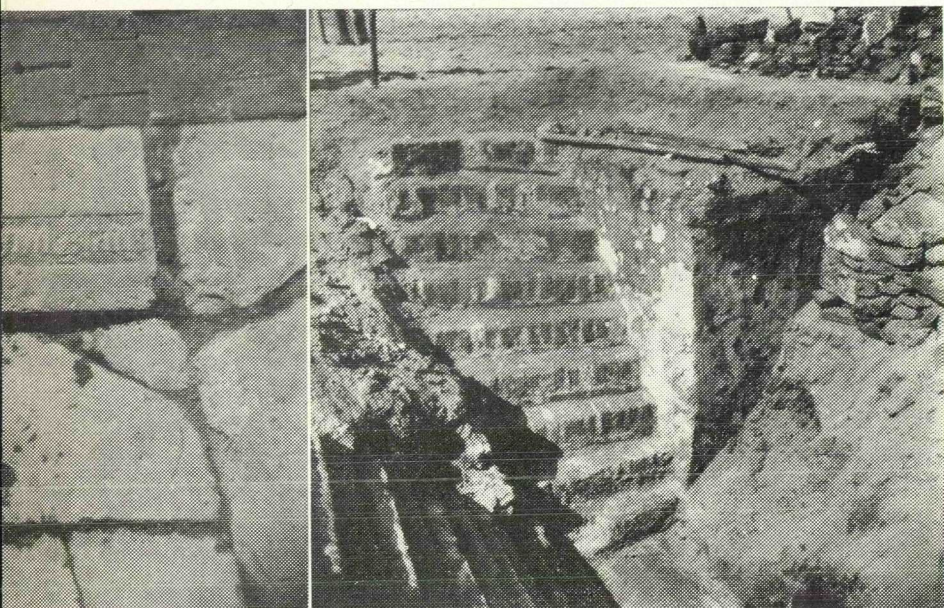
Jezus Maria Johannes,
„ 1506, Ø 82 „ , 392 „ , b.

Afb. 3. Grafsteentje (40 x 70 cm) in de noord-zuid as van de pandhof der St. Janskerk.

Afb. 2. (hiernaast) Het blootleggen van de westelijke tufstenen sarcofaag bij de St. Janskerk. Het is helaas door omstandigheden niet mogelijk geweest een betere foto te maken na volledige ontgraving. De tufsteenblokken zijn overgebracht naar de onderafd. Monumentenzorg van de dienst O.W., het in de sarcofaag nog aanwezige skelet is voor onderzoek afgestaan aan het Anthropologisch Instituut der Rijks Universiteit.

Afb. 5. Het keldertrapje in de aanbouw langs de noordvleugel.

Afb. 4. (bovenaan midden) Gedeelte vloer in de oostelijke vleugel van de kloostergang; grafstenen en plavuizen.

Afb. 6. Restanten van 15e eeuwse beeldje van vrouwelijke heilige, gevonden bij de St. Janskerk.

Het plan voor de wijziging van de ophanging van de klokken is een gevolg van het weghalen van een groot aantal klokken gedurende de bezetting. Ze zijn weliswaar na de bevrijding alle teruggekomen, maar in verband met de onderhanden zijnde restauraties van de verschillende torens was het niet mogelijk ze op korte termijn te herplaatsen.

Bovendien werd één der klokken van de Buurtoren aan de gemeente Wageningen geschonken. Ook kwam in 1957 nog de Maria-klok van de zuidelijke Nicolaastoren vrij, daar deze werd vervangen door een klok van Petit en Fritsen, die door zijn iets andere toonhoogte niet alleen als slagklok, maar ook als basklok voor het gerestaureerde carillon gebruikt kan worden.

Het nu in uitvoering zijnde plan is opgesteld door dr. W. van der Elst in overleg met de Utrechtse Klokkenspelvereniging en de stads-beiaardier Chr. Bos. De commissie voor de herstelling van de torens van de Buur-, Jacobi- en Nicolaaskerk, het college van B. en W. en het Ministerie van O.K. en W. verleenden in het afgelopen jaar hun toestemming.

Omtrent de verschillende torens kunnen nog de navolgende bijzonderheden worden meegedeeld:

Jacobitoren: de klokkenstoel wordt in verband met de heropende galmgaten in de bovenste geleding één zolder hoger opgesteld dan voorheen het geval was ²⁰⁾.

Buurtoren: de Banklok (vanouds een stedelijke en geen kerkelijke klok) wordt in de oude (herstelde) klokkenstoel aangebracht. Het aanbrengen van een groot geluid in een toren, welke op zo korte afstand van de Dom is gelegen, werd van weinig belang geacht, vandaar dat alleen de op historische gronden op deze plaats thuisbehorende Banklok hier wordt opgehangen ²¹⁾.

Geertetoren: momenteel is alleen de kleine klok luidbaar, van de grote zal de ophanging zodanig verbeterd worden, dat ook deze wederom geluid kan worden ²²⁾.

Nicolaastorens: de Martinus bevindt zich in de noordelijke toren. Op dezelfde hoogte in de zuidelijke toren zal de kleine Salvator (de „Waakklok” van de Buurtoren) als tweede luidklok in een nieuwe klokkenstoel worden aangebracht ²³⁾.

²⁰⁾ De Salvator zal als heeluur-slagklok, de Andreas als halfuur-slagklok worden gebruikt.

²¹⁾ Voorgesteld is, de Banklok in het bijzonder bij gemeentelijke plechtigheden en gebeurtenissen te gebruiken.

²²⁾ T.z.t. kan dan de grote klok als heeluur-slagklok, de kleine als halfuur-slagklok worden gebruikt. Momenteel wordt de kleine voor beide doeleinden gebruikt, zodat het niet mogelijk is op de halve uren het volledig aantal slagen van het komende uur te geven, zoals bij stedelijke torenuurwerken vanouds gebruikelijk is, zodra er over twee klokken kan worden beschikt; het halve uur wordt nu met één slag aangegeven.

²³⁾ Ook hier zal t.z.t. de nieuw aan te brengen kleine klok (Waakklok) de functie van halfuur-slagklok kunnen verkrijgen. Momenteel wordt de klok van Petit en Fritsen voor de hele en de halve uren gebruikt.

Pieterskerk: de in het vieringtorentje hangende oudste klok van Utrecht is al sinds lange tijd niet luidbaar. Het voornemen bestaat om deze, wanneer te zijner tijd de restauratie voldoende ver gevorderd zal zijn, weer zodanig op te hangen dat hij geluid kan worden. De kwaliteit van de klank schijnt overigens bij die van de andere oude klokken ten achter te staan.

Beyerskameren. Voor enkele weken is een aanvang gemaakt met de restauratie van de Beyerskameren in de Lange Nieuwstraat en de Agnietenstraat (arch. B. C. van Beusekom). De kappen zullen worden hersteld en beschoten, sanitair en schoorstenen worden verbeterd, er komen keukentjes in en minder steile trapjes. Door hun vrij ruime opzet is het mogelijk, deze huisjes geheel aan de moderne wooneisen aan te passen.

Dank zij het uitgebreide eigen archief is het aantal historische gegevens omtrent deze huisjes zo groot, dat een overzicht hiervan buiten het bestek van dit maandblad gaat vallen. Wij hopen hieraan een meer uitgebreide beschouwing te wijden in het eerstvolgend jaarboekje van Oud-Utrecht.

Ir C. L. TEMMINCK GROLL.

UTRECHTSE GEVELSTENEN EN -VERSIERINGEN

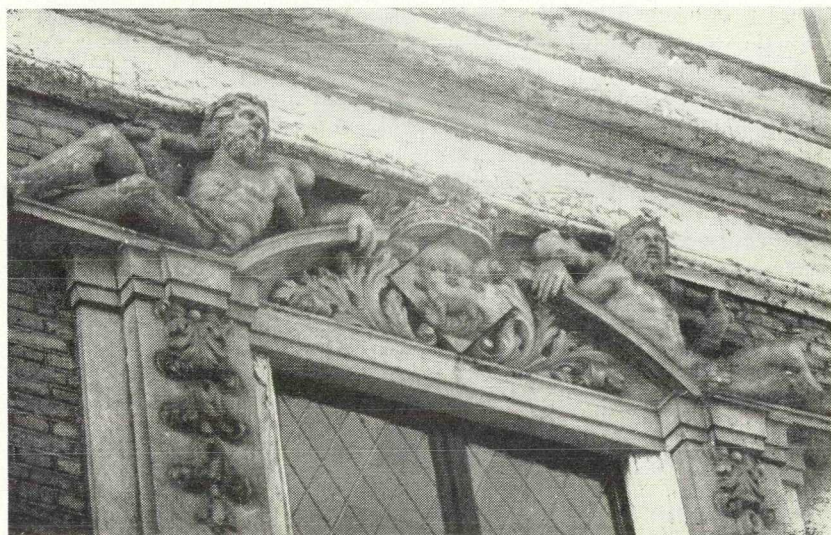
I

Soms sta je voor leuke verrassingen. Een paar maanden geleden belde iemand mij op, die vertelde dat hij voor de aardigheid een paar gevelstenen in Utrecht had gefotografeerd. Maar hij kreeg er plezier in en nu wilde hij ze zo mogelijk allemaal vereeuwigen. Bovendien was hij benieuwd naar de betekenis van die stenen. Daarom wilde hij weten of er literatuur over bestond. Welnu, ik kom hem helpen. Want in de jaargangen 1928 tot en met 1931 van het maandblad Oud-Utrecht heeft mej. dr. C. C. van de Graft een uitgebreide documentatie betreffende de utrechtse gevelstenen gepubliceerd. Gewapend met deze gegevens is de heer A. Ubaghs — want hij was het die opbelde — de stad doorgegaan. En niet lang daarna liet hij me het resultaat zien: drie fraai uitgevoerde albums vol foto's van utrechtse gevelstenen, -beelden en overige opmerkelijke kentekenen aan huizen. Ook zijn alle lantaarnconsoles van Groeneveld in beeld gebracht. Daarna heeft hij nog een collectie aangelegd van poortjes en andere karakteristieke ingangen.

Het verrassende is, dat iemand die als zoveel stadgenoten totnogtoe geen bijzondere aandacht aan kleine historische details van Utrecht

Het wapen van Westrhenen als gevelversiering aan het huis Plompstorengracht 5.

Een variatie van het wapen van Westrhenen ziet men boven een venster van het huis Boothstraat 12. In het midden een vos; daarboven drie franse lelies. Het wapen is gedekt door een kroon en wordt geflankeerd door twee wildemannenen, in half liggende houding. Op de Plompstorengracht staan zij.

had gegeven, daarvoor nu opeens in liefde ontbrand is. Hij ging zelf aan het speuren en wist buiten hetgeen reeds geregistreerd was nog verschillende onontdekte bijzonderheden vast te leggen. Het resultaat is een unieke verzameling, vooral omdat de foto's heel mooi zijn uitgevallen (een heel karwei overigens, want gevelstenen zitten soms op moeilijk bereikbare plaatsen).

Toevallig zijn we hier nu eens achter gekomen. Maar wie weet hoeveel andere Utrechtse, die geen lid van onze vereniging zijn, toch een hobby hebben voor de historie van de stad. Wie zal zeggen hoeveel verzamelingen in foto's, krantenknipsels, boeken e.d. er betreffende bepaalde objecten op nagehouden worden? De kring van hen, die zich voor de een of andere sector van Utrechts geschiedenis en monumenten interesseren, is heel wat groter dan wel eens verondersteld wordt.

Een tweede verrassing verschaft de stad zelf. Wie de collectie-Ubaghs doorbladert, staat verbaasd over het vele dat op dit gebied aanwezig is, zonder dat men het zich realiseert. Want gevelstenen zijn doorgaans zichtbaar. Maar hoe vaak loopt of rijdt men er aan voorbij. Alleen reeds een wandeling langs de Oude Gracht en de werven levert de opmerkelijke wandelaar een confrontatie met tientallen gevelstenen op. Maar ook in andere delen van de binnenstad is vrij veel aanwezig op dit gebied, evenals in de oudere buitenwijken. Voorts vindt men in de tuilmuren van het Centraal Museum een uitgebreide verzameling gevelstenen. Om ons onbekende redenen werd het de heer Ubaghs niet toegestaan deze te fotograferen. Wel kon hij zich tegen betaling de foto's aanschaffen, die het museum zelf van de stenen had of op zijn verzoek liet maken. Ter completering van zijn collectie heeft hij dat gedaan.

De derde verrassing betreft de „achtergrond” van de gevelstenen. Wie nagaat wat de herkomst van de stenen is, maakt kennis met een heel stukje geschiedenis van Utrecht. Maar ook met allerlei heraldische wetenswaardigheden, met oude gebruiken, bedrijven, gilden, transportmiddelen enz. Lang niet alles is duidelijk, ook niet in de nieuwere stenen. Vooral inzake die jongere categorie van gevelversieringen kunnen de lezers wellicht aanwijzingen geven. Daarom stel ik mij voor een aantal korte stukjes te wijden aan utrechtse gevelstenen, met gebruikmaking van foto's, die de heer Ubaghs hiervoor welwillend ter beschikking stelde. Misschien zet het sommigen er toe aan om zelf weer eens te gaan letten op het betreffende vele, dat Utrecht op dit punt nog te bieden heeft.

de J.

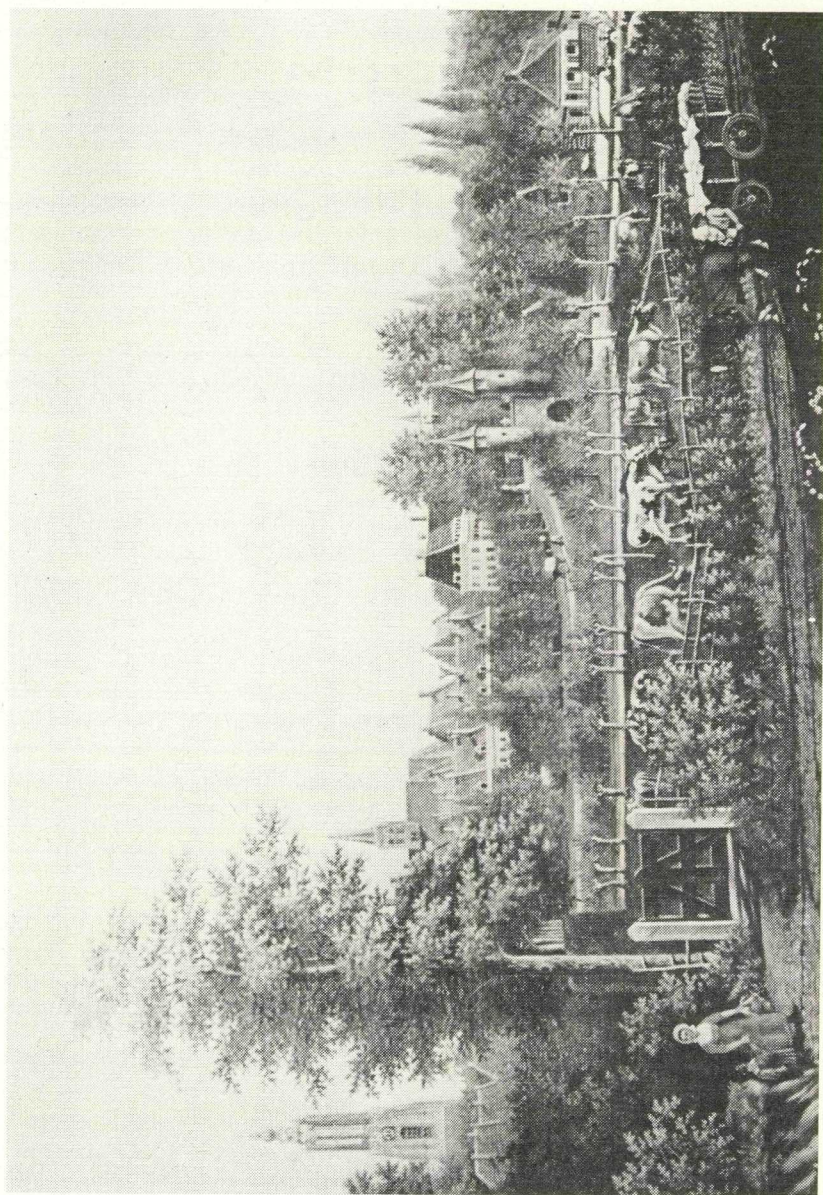
Schilders en tekenaars, die in vroegere eeuwen hun gaven dienstbaar maakten aan het afbeelden van landelijk of stedelijk schoon, hebben, hoewel sommigen trachtten het mooier voor te stellen, dan het in werkelijkheid was, goed werk verricht. Reeds in de 16e eeuw liet Ludovico Guicciardini, een aan een florentijns geslacht ontsproten te Antwerpen wonend handelsman, zijn *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* verschijnen, rijk geïllustreerd met afbeeldingen van nederlandse steden. Later volgden Rademaker, Spilman en De Beyer, die steden, dorpen en kastelen door heel het land uitbeeldden en wier producten men nog bij tientallen in antiquariaten aanwezig vindt. Niet ongehoemd mogen blijven de platen in het bij Tirion verschenen werk: *Tegenwoordige staat der Nederlanden*. Zeer fraaie staalgravures van de voornaamste steden van Noord-Nederland treft men aan in het midden der 19e eeuw bij Van Goor te Gouda verschenen werk van J. L. Terwen: *Het Koninkrijk der Nederlanden*. De tekeningen zijn van W. J. Cooke, de graveur J. C. Varrall, terwijl de druk bij G. G. Lange te Darmstadt werd verzorgd.

Wat Amersfoort aangaat, deed Van Bommel zijn tweedelig werk het licht zien met een aantal stadsgezichten van Paul van Liender.

Schilderijen, welke Amersfoort doen zien, zijn heel wat zeldzamer. Er zijn er enkele bekend van de hand van onze prominente schilders uit de 17e, 18e en 19e eeuw. Maar ook als vele andere steden, had Amersfoort plaatselijke schilders van geringer allure, die tal van gezichten op en in de stad in verf vastlegden. In de 19e eeuw J. van Groenestein, een vijftig jaar terug Veenendaal.

Van J. van Groenestein, — in de volksmond „Jan Eenarm” genaamd, omdat hij de rechterarm miste en dus met de linkerhand moet hebben geschilderd, — zijn nog een aantal schilderijtjes bekend, waarvan ik er in het bezit weet van de heeren W. G. van Dam, W. R. Schoterman en de familie Lammerts van Bueren. Door een gelukkig toeval was ik in de gelegenheid ongeveer vijftientig jaar terug een werkelijk fraai stukje van deze schilder te kopen. Het geeft weer een gezicht op Monnikendam, de oude waterpoort in de zuidelijke stadswal, met de achterzijde van de huizen van de Zuidsingel, o.a. „Het Pensionaat” — het huis waar kardinaal Van Rossum zijn laatste levensjaren doorbracht.

Links op de achtergrond rijst de statige O.L. Vrouwetoren omhoog. De schilder koos als standplaats het terrein waar zich thans de Van Mechelen- en Bernulfusstraten bevinden. Op de voorgrond bevindt zich een weiland, gestoffeerd met koeien, waarvan het haar met pijnlijke nauwkeurigheid werd geschilderd. Nog meer vooraan loopt een landweg, waarop een wagen met „amersfoortsche stukjes”, rollen gebleekt linnen. Op de hoek van het Blekerseiland tegen de Lunterse beek, welke terplaatse samenvloeit met de buitenste Singelgracht,

bevond zich blijkbaar een blekerij; daar liggen althans enkele groote lakens in de zon te bleken.

Al moge het paneeltje, dat 47 x 64 cm meet, geen grote kunst weergeven, door de nauwkeurigheid waarmede deze schilder werkte, kan men verzekerd zijn, dat hij het stadsbeeld weergaf, zooals dit zich aan zijn oog vertoonde. Bij testament heb ik het stukje aan het museum Flehite gelegateerd.

S. W. MELCHIOR.

NIEUWE PUBLICATIES

J. G. N. Renaud, Aardewerkvondsten van het klooster Mariëndaal. In: Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek IX, 1959, blz. 199—224. Met afb.

Ofschoon er bij de werkzaamheden van 1956 en 1957 op het terrein van het vroegere klooster Mariëndaal aan de Vecht veel in de grond aanwezige voorwerpen door minder fraaie handelingen verdwenen zijn, kon toch een aantal vondsten veilig gesteld worden, voornamelijk aardewerken gebruiksvoorwerpen en versierde tegels. Ze worden in bovengenoemd artikel uitvoerig beschreven en afgebeeld. Het kan dienen als aanvulling op dat van C. L. Temminck Groll in het Jaarb. van Oud-Utrecht 1958, waarin de bouwgeschiedenis, voor zover deze nog was na te gaan, op de voorgrond stond.

L. J. Bol, The Bosschaert dynasty, painters of flowers and fruits. London 1960. Met 90 afb.

In Oud-Holland 1955 en 1956 schreef de directeur der dortse musea, L. J. Bol, de eerste vier artikelen van een reeks, getiteld „Een Middelburgse Brueghelgroep”, waarmee hij een aantal na 1574 uit Vlaanderen, met name uit Antwerpen uitgeweken schilders van bloemen- en fruitstukken aanduidde, die een tijd lang in de zeeuwse hoofdstad gewoond en gewerkt hebben. Het zijn Ambrosius Bosschaert, zijn zoons Ambrosius Jr., Johannes en Abraham, zijn zwager Balthasar van der Ast en zijn schoonzoon Jeronimus Sweerts.

Ambrosius Sr., geb. c. 1573 te Antwerpen, kwam op ongeveer 20-jarige leeftijd naar Middelburg, waar hij zich als kunsthandelaar en schilder vestigde. Later, 1615—1619, treffen we hem in Utrecht aan. Daar had Chrispijn van der Passe Jr. zo juist zijn boek met bloemengravuren „Den Blom-hof, houdende rare ofte ongemeene blommen die op den tegenwoordighen tijdt bij de liefhebbers in estimatie ghehouden werden” uitgegeven. Utrecht werd op zijn beurt de zetel van de bloemenschilderij, want ook de zoons van Ambrosius, van der Ast en Roeland Savery hebben daar gewerkt en er veel van hun nog altijd boeiende schilderijen vol kunstzinnig en kunstmatig samengestelde bloemenboeketten, waaraan insecten, een schelp, vruchten ter afwisseling waren toegevoegd, vervaardigd. In het Centraal Museum, het Rijksmuseum en andere verzamelingen hier te lande zijn nog verschillende van hun werken bewaard gebleven. Ook het buitenland verheugt zich in het bezit van onderscheidene werken van deze schilders.

Thans heeft dezelfde auteur hetzelfde onderwerp nog eens behandeld in bovengenoemde publicatie over the Bosschaert dynasty. Het kostbare, uitstekend uitgevoerde boek is slechts in 500 exemplaren uitgegeven. Kostbaar ook in materieel opzicht: £ 10,10 s.

J. L. Hamel en G. A. Hamel, Het geslacht Hamel te Utrecht. In: De Nederlandsche Leeuw, 1960, kol. 124-134.

Sedert het begin van de 17de eeuw komt een familie van Hamel te Utrecht voor, waartoe o.a. mr. Gerrit Hamel, sedert 1610 advocaat van de Staten van Utrecht († 1633) behoort. Een artikel over alle afstammelingen van hem en zijn vrouw Maria van Meerwijck wordt in het vooruitzicht gesteld. v. C.

BOEKAANKONDIGING

Wim Harzing, *Hoe Rijsenburg ontstond en groeide*. Uitgave ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van Rijsenburg.

Wij hebben ons wel eens afgevraagd wat er van een viering van Rijsenburgs anderhalve-eeuwgetij gekomen zou zijn, indien de heer Harzing er niet geweest was. Want het is niet alleen aan de leden van Oud-Utrecht maar aan vele anderen in den lande bekend, dat deze ingezetene van Rijsenburg een groot kenner van de historie der jubilerende plaats is en dat hij met geestdrift over het specifieke van „zijn” dorp spreken en schrijven kan. Zijn pennevruchten in jaarboek en maandblad van Oud-Utrecht hebben voldoende de aandacht getrokken om ook niet met grote verwachtingen zijn nieuwste publicatie „Hoe Rijsenburg ontstond en groeide” ter hand te nemen. Wij hopen dat velen dit hebben gedaan en nog zullen doen. De unieke nederzetting Rijsenburg is het waard om in de sfeer der belangstelling te komen.

De naam Rijsenburg wekt verschillende gedachten-associaties. Kasteelliefhebbers zullen u aanstonds iets kunnen vertellen over het feit dat er een slot Rijsenburg is geweest, waarvan ter plaatse nog enkele schamele herinneringen bestaan. Anderen denken bij Rijsenburg aan het seminarie en aan Schaepman. Maar verreweg de meeste mensen zullen onmiddellijk het unieke kerkpleintje voor zich zien dat, hoewel niet ongeschonden, een stenen herinnering is aan de tijd van Lodewijk Napoleon. Hoe hier, in de nabijheid van Driebergen en Sparrendaal door de activiteiten van de gefortuneerde zakenman en fabrikant Petrus Judocus van Oosthuyse een dorpskern met plein en parochiekerkje ontstond. Het is allemaal wat klein uitgevallen, maar dit verhoogt de aantrekkelijkheid niet weinig.

De heer Harzing geeft de geschiedenis uitvoerig weer. Zijn boekje is geen samenbundeling van gegevens, die toch al lang bekend waren. Hij heeft zelfstandig speurderswerk gedaan en is daarbij tot enige waardevolle ontdekkingen gekomen.

Hoewel het „kerkje en een pleintje” de meeste aandacht krijgen — terecht, want juist daár gaat het jubileum om — worden ook van het „Huys Risenborch” en Sparrendaal wat gegevens meegedeeld. Bovendien komt Van Oosthuyse nu eens ten voeten uit naar voren.

Het boekje eindigt met de verzekering dat de structuur van Rijsenburg in de komende veertig jaar ingrijpender zal veranderen dan in de voorbije honderdvijftig jaar. Dat dan toch de kern zoveel mogelijk ongerept blijve, zal de wens zijn van allen, die het boekje van Harzing hebben gelezen.

de J.

KLEINE MEDEDELINGEN

SANDWIJCK NIET VERKOCHT

In ons vorig nummer kwam een berichtje voor betreffende de verkoop van huize Sandwijck in De Bilt. De heer Van Voorst van Beest te Baarn, rentmeester van Sandwijck, deelde ons mede, dat het huis niet verkocht is, zodat onze publicatie onjuist was. Wij hebben dat berichtje een tijd geleden in een dagblad aangetroffen, maar het heeft maandenlang overgestaan. Daardoor kunnen wij niet meer achterhalen aan welke courant het ontleend was.

HISTORISCHE AFDELING CENTRAAL MUSEUM

Een gedeelte van de historische afdeling van het Centraal Museum te Utrecht is weer voor het publiek opengesteld. Het betreft hier twee zalen van het Provinciaal Utrechts Genootschap en twee zalen der stedelijke verzamelingen; bij dit laatste zullen binnen afzienbare tijd twee volgende zalen en het munten- en penningenkabinet gevoegd worden.

In de zalen van het P.U.G. vindt men allereerst de praehistorie vertegenwoordigd, waarbij wapens en aardewerk de meest voorkomende vondsten blijken te zijn. Uit de romeinse tijd dateren opgegraven voorwerpen als munten, aardewerk, versierselen, bronzen beeldjes, glaswerk en enkele stukken sculptuur.

De historische afdeling van de stad Utrecht roept, aan de hand van schilderijen, beeldhouwwerken, zegels, zilverwerk e.d., een beeld op van de stedelijke organisatie, het religieuze leven, historische gebeurtenissen en personen. In één zaal werden de utrechtse kapittelkerken gegroepeerd, waarbij de Dom de belangrijkste plaats inneemt. Ook aan de figuur van paus Adrianus VI wordt hier herinnerd door een paar geschilderde portretten, penningen en munten, en een gipsafgietsel van zijn graf in de Sa. Maria del Anima te Rome. In aansluiting op deze zaal volgen de parochiekerken en kloosters, waarvan er verschillende verdwenen zijn, doch die dank zij de geëxposeerde voorwerpen nog steeds in de herinnering voortleven. Een schilderij van P. des Ruelles, bruikleen van het Rijksmuseum te Amsterdam, toont ons het Agnietenklooster, waarvan thans de kapel nog een onderdeel van het Centraal Museum uitmaakt, in zijn 17e eeuwse toestand. Verder brengt deze zaal verschillende aspecten van de politieke en sociale geschiedenis der stad, met haar bestuur, armenzorg, justitie, schutterijen; een schilderij van J. Droochsloot stelt het „Beleg van het kasteel Vredenburg in 1577” op een zeer pittoreske wijze voor. Enkele stadsgezichten en een model van de Wittevrouwenpoort brengen de bezoeker op de (gesloopte) wallen van de stad.

Voor de verzameling van het P.U.G. staat reeds een beknopte gids ter beschikking; binnenkort zal ook voor de andere zalen een kort overzicht de bezoeker de nodige toelichting bezorgen.

DAVID VAN BOURGONDIE

Naar Het Stadsblad van 16 juni 1960 weet mee te delen, krijgt het kelderrestaurant, Oudegracht bij de Jansbrug te Utrecht („Rôtisserie-Taverne Pont Saint-Jean”) een specifiek utrecht's karakter. Dit zal o.a. uitkomen in een herinnering aan bisschop David van Bourgondië, die van 1455 tot 1496 regeerde. Op een centrale plaats in de kelderruimte komt een mozaïek, dat bisschop David laat zien te paard in volle wapenrusting. Hij wordt voorafgegaan door een banierdrager met zijn wapen. Op de achtergrond prijken afbeeldingen van de kastelen Duurstede en Ter Horst, de twee buitenresidenties van de utrecht's bisschoppen.

DE STILLE WEG UTRECHT-HARDERWIJK

Dr. A. W. Bronsveld, rond 1900 een bekend predikant in Utrecht, was afkomstig uit Harderwijk. In 1856 ging hij te Utrecht theologie studeren. In zijn levensherinneringen, die hij te boek stelde, schrijft Bronsveld dat hij talloze keren met de diligence van Harderwijk naar Utrecht reed en omgekeerd. Deze dienst werd onderhouden door de firma Floor. Het waren hel-geel geschilderde wagens, verdeeld in een kleine ruimte, de cabriolet, en een grotere afdeling. Er stonden banken in met drie zitplaatsen. Het was er altijd nauw, maar men kon elk uur even uitstappen, want tussen Harderwijk en Utrecht werd van paarden gewisseld te Putten, Nijkerk, Amersfoort en Huis ter Heide. Het was een rit van vijf uur.

De diligence was een van de weinige evenementen, die men in de dorpen langs de weg had, want veel vertier was er op die weg niet. "Ik kende ten laatste den weg van 't begin tot het einde", vertelt Bronsveld. "En groot was steeds mijn blijdschap, als ik het huis Vollenhoven in 't gezicht kreeg, want dan wist ik, dat Utrecht nabij was".

Wat Bronsveld daarna nog over de straatweg Utrecht-Amersfoort-Harderwijk schrijft, doet ons nu glimlachen. "Nog dikwerf zie ik er dien eenzamen, droome-rigen straatweg op aan, en denk aan de dagen, toen ik er langs reed met den wagen van Floor, vijf uren achtereen, en mij schikkend in het onvermijdelijke. Nog altijd arbeiden aan den weg die mannen met een blauwen kiel aan, en een rooden band om de pet, en nog altijd is er nu eens hier en dan daar, op een marktdag eenig vertier, maar overigens wordt deze heirbaan door weinigen betreden. De werkelijk fraaie en de gansch zeer vervelende gedeelten zijn besloten onder éénzelfden ban, en hoe zou men hém aanzien, die thans besloot per rijtuig te gaan van Utrecht naar Zwolle? Is het niet reeds veel, wanneer men thans uit den spoor-waggon hier en daar een blik werpt op een stuk van den ouden, stillen weg dat men te zien krijgt — en dan zegt: how often, o how often!"